

PHƯƠNG PHÁP THUYẾT MINH

A - MỤC TIÊU BÀI HỌC

Giúp HS :

- Nắm được những kiến thức cơ bản về một số phương pháp thuyết minh thường gặp.
- Bước đầu vận dụng được những kiến thức đã học để viết được những văn bản thuyết minh có sức thuyết phục cao.
- Thấy được việc nắm vững phương pháp thuyết minh là cần thiết không chỉ cho những bài tập làm văn trước mắt mà còn cho cuộc sống sau này.

B - NHỮNG ĐIỀU CẦN LƯU Ý

I - NỘI DUNG

1. Đặc điểm bài học

a) Văn bản thuyết minh, cũng như nhiều loại văn bản khác, có thể được xem xét dưới nhiều góc độ :

- Đặc điểm, tính chất của văn thuyết minh (tính thông tin, tính khoa học, tính khách quan).
- Nội dung thuyết minh (giới thiệu con người, trình bày thuộc tính, giảng giải phương pháp, ghi chép quá trình,...).
- Kiểu thuyết minh (thuật lại, tả lại, giới thiệu, hay giảng giải,...).
- Thứ tự thuyết minh (theo thời gian, không gian, theo các bước của quá trình nhận thức, theo cách đi từ toàn thể đến bộ phận, hoặc đi từ chủ yếu đến thứ yếu,...).

Tuy nhiên, xét về mặt trực tiếp phục vụ cho việc làm văn thuyết minh thì phương pháp là điều HS cần tìm hiểu nhiều hơn cả.

b) Phương pháp thuyết minh có thể được hiểu là một hệ thống cách thức mà người thuyết minh sử dụng để mong đạt tới mục đích mà mình đã đặt ra.

Như thế, không có nhu cầu và mục đích thuyết minh thì không có cơ sở để đi tìm phương pháp thuyết minh. Ngược lại, nhu cầu thuyết minh sẽ không thể được thỏa mãn, mục đích thuyết minh sẽ không thể đạt được nếu người thuyết minh không có phương pháp phù hợp và hiệu quả.

Sự tìm hiểu phương pháp thuyết minh, do đó, chỉ có ý nghĩa khi nó được đặt trong mối quan hệ không thể tách rời với mục đích thuyết minh. Đây là điều GV cần phải thường xuyên chú ý khi dạy bài *Phương pháp thuyết minh*.

c) Ở cấp THCS, HS đã được học một loạt phương pháp thuyết minh : nêu định nghĩa ; liệt kê ; nêu ví dụ ; dùng số liệu ; so sánh ; phân loại, phân tích. Song phương pháp thuyết minh còn phong phú, đa dạng hơn thế nữa. SGK đã bổ sung thêm các phương pháp : chú thích ; giảng giải nguyên nhân – kết quả,... Và chắc chắn đây vẫn chưa phải là tất cả những cách thức trong hệ thống phương pháp có thể dùng để thuyết minh.

HS, nhất là những HS khá, giỏi cần biết điều này. Bởi nhận thức ấy có thể giải phóng các em khỏi những quan niệm chật hẹp, máy móc, khiến các em mạnh dạn, sáng tạo hơn trong việc làm bài.

d) Hai phương pháp định nghĩa và chú thích có những nét khá giống nhau. Về đại thể, cả hai đều có cấu trúc cơ bản : A là B.

Song lại không thể coi những phương pháp thuyết minh đó là tuyệt đối giống nhau, là đồng nhất. Sự khác nhau nằm ở chỗ : phương pháp định nghĩa có những đòi hỏi chặt chẽ hơn. Phần B trong định nghĩa phải đạt được hai yêu cầu cơ bản :

- Đặt sự vật (hoặc hiện tượng) cần thuyết minh vào trong một loại lớn hơn.
- Chỉ ra yếu tố nói lên đúng đặc điểm bản chất của sự vật (hiện tượng), phân biệt nó với những sự vật (hiện tượng) cùng loại khác.

Phương pháp chú thích không buộc phải thoả mãn cả hai yêu cầu đó. Do đó, mức độ chuẩn xác của phương pháp chú thích có thể không cao như phương pháp định nghĩa, nhưng bù lại, đây là phương pháp mềm dẻo hơn, dễ sử dụng hơn.

e) Sự giống nhau và khác nhau giữa hai phương pháp thuyết minh phân loại và liệt kê có phần dễ thấy hơn. Cả phân loại và liệt kê đều đòi hỏi người thuyết minh phải kể ra những bộ phận nhỏ, cụ thể được chứa đựng trong bộ phận lớn hơn, hoặc trong toàn thể. Nhưng ở phương pháp phân loại, người làm văn còn phải tiếp tục giới thiệu, trình bày về những bộ phận vừa được phân chia ra đó. Yêu cầu ấy không đặt ra với phương pháp liệt kê.

Việc phân loại và liệt kê cũng có những nguyên tắc mà HS cần nắm vững, không chỉ để làm tốt các bài văn thuyết minh mà còn để tránh những sai lầm mà HS vẫn thường mắc trong việc xây dựng bố cục, lập dàn ý. Cần lưu ý HS đến những nguyên tắc sau đây :

- *Thống nhất* : Các phần nhỏ được nêu ra trong một lần được phân chia phải thuộc cùng một loại.

- *Đầy đủ* : Người làm việc phân chia không được bỏ sót các bộ phận quan trọng, tiêu biểu nhất.

- *Rành mạch* : Các bộ phận được phân chia phải không trùng lặp nhau, không bao gồm nhau, không chồng chéo lên nhau. Để đạt được yêu cầu đó thì người nói

(người viết) cần chú ý : trong mỗi lần phân chia, chỉ được sử dụng một – và chỉ một – căn cứ duy nhất.

2. Trọng tâm bài học

Bài *Phương pháp thuyết minh* được chia thành ba phần. Phần đầu đảm nhiệm chức năng xây dựng nhận thức, hai phần còn lại làm nhiệm vụ cung cấp những phương hướng và hiểu biết cụ thể để HS có thể vận dụng vào việc làm bài. Xây dựng nhận thức là một việc quan trọng nhưng không quá khó khăn. Vì thế, ở bài này, GV cần đầu tư nhiều thời gian và công sức hơn cho các phần thứ hai và thứ ba (mục II, III, SGK) – những phần có mối quan hệ trực tiếp và thiết thực hơn tới việc làm văn của HS.

II - TIẾN TRÌNH TỔ CHỨC DẠY HỌC

1. Tầm quan trọng của phương pháp thuyết minh

Mục đích của phần này là làm cho HS thấy rõ để làm tốt một bài văn thuyết minh thì người làm bài phải nắm vững phương pháp thuyết minh.

GV có thể giúp HS đạt tới mục đích này bằng một trong các cách :

a) *Cách 1* : Hướng dẫn HS suy luận theo lối diễn dịch (như cách trình bày trong SGK).

b) *Cách 2* : Cho HS xem xét một đoạn văn bản mẫu (ví dụ : đoạn nói về Trần Quốc Tuấn trong *Đại Việt sử kí toàn thư*), để lần lượt làm rõ :

– Người viết muốn thuyết minh điều gì ? (Chẳng hạn, công lao tiến cử người tài giỏi cho đất nước của Trần Quốc Tuấn).

– Người viết có thể đạt được mục đích của mình không nếu bản thân người viết còn chưa biết cách thuyết minh thế nào để làm rõ công lao ấy.

– Từ đó, thấy được tầm quan trọng của phương pháp thuyết minh.

c) *Cách 3* : Cho HS nhớ lại :

– Có khi nào các em rất muốn nói một điều gì đó mà không sao nói ra được hay không ? Cho ví dụ.

– Có khi nào các em nắm rất rõ một vấn đề mà không biết cách trình bày sao cho rõ hay không ? Vì sao vậy ?

Từ đó, GV hướng dẫn HS tự rút ra tầm quan trọng của phương pháp thuyết minh.

2. Một số phương pháp thuyết minh

Đây là mục sẽ chiếm phần lớn thời gian trong tiết học. Khi dạy phần này, GV cần phải :

a) Hướng dẫn HS ôn tập những phương pháp thuyết minh đã học bằng cách :

– Hoặc tổ chức cho HS lần lượt làm các công việc theo đúng trình tự của SGK.

– Hoặc cho HS tìm hiểu các ví dụ, để xác định rõ, trong mỗi ví dụ, tác giả muốn thuyết minh điều gì và đã thuyết minh bằng phương pháp cụ thể nào ; từ đó, củng cố những hiểu biết về bản chất và tác dụng của từng phương pháp.

b) Hướng dẫn HS tìm hiểu thêm một số phương pháp thuyết minh thông dụng. Với mỗi phương pháp, việc hướng dẫn tìm hiểu có thể đi theo trình tự :

– Nêu ra một nhu cầu thuyết minh.

– Đưa ra một đoạn văn bản mẫu thích hợp (nên cố gắng chọn đoạn văn phù hợp với trình độ hiểu biết của HS). Cho HS xem xét đoạn văn bản đó để tìm ra phương pháp mà tác giả đã dùng để đáp ứng nhu cầu thuyết minh đã nêu trên.

– Lưu ý HS những điểm cần chú ý về phương pháp đó, những chỗ giống và khác so với những phương pháp thuyết minh mà các em đã học ; những điều cần chú ý khi sử dụng, những sai sót thường gặp và cần tránh.

– Luyện tập.

3. Yêu cầu đối với việc vận dụng phương pháp thuyết minh

Khi dạy học phần này, GV cần làm cho HS thấy rõ :

– Việc sử dụng phương pháp thuyết minh (bao nhiêu phương pháp và những phương pháp cụ thể nào) phải do mục đích thuyết minh quyết định.

– Ngoài mục đích làm rõ sự vật (hiện tượng) cần được thuyết minh, việc sử dụng phương pháp thuyết minh còn phải làm cho văn bản thuyết minh có khả năng gây hứng thú và trở nên hấp dẫn đối với người nghe (người đọc).

Để thực hiện được nhiệm vụ đó, GV có thể tiến hành theo một trong các cách :

– *Cách 1* : Hướng dẫn HS thảo luận các câu hỏi trong SGK (trên cơ sở các em đã tìm hiểu câu hỏi và đã tìm cách tự trả lời).

– *Cách 2* : Cho HS tìm hiểu văn bản mẫu (có thể sử dụng lại một trong các văn bản đã nêu trong những phần trên) theo hướng :

+ Xác định các phương pháp thuyết minh mà tác giả đã sử dụng.

+ Cho biết vì sao tác giả đã sử dụng các phương pháp đó (chứ không phải phương pháp thuyết minh nào khác).

+ Việc sử dụng các phương pháp thuyết minh ấy giúp tác giả đạt được những mục đích gì ?

Từ đó, rút ra kết luận về sự cần thiết của việc sử dụng các phương pháp thuyết minh.

Cuối cùng, GV củng cố kiến thức cho HS bằng cách :

– Cho các em đọc kĩ lại toàn bộ phần *Ghi nhớ*.

– Làm bài tập 1 trong SGK.

– Phác ra cách làm bài tập 2 (xác định các phần chính của thân bài ; tìm hiểu nhu cầu thuyết minh cụ thể cho mỗi phần chính đó ; lựa chọn các phương pháp thuyết minh tương ứng).

III - GỢI Ý GIẢI BÀI TẬP

Bài tập 1

Khi tìm hiểu phần văn bản được dẫn trong bài tập, cần lưu ý HS :

– Đây là một trích đoạn văn thuyết minh, được viết nhằm cung cấp những tri thức về một loài hoa được cả phương Đông và phương Tây tôn quý.

– Để viết được những đoạn trích như thế, điều kiện cần thiết đầu tiên và cơ bản là người viết phải có những hiểu biết thật sự khoa học, chính xác, khách quan về hoa lan ở Việt Nam.

– Tuy nhiên, hiệu quả thuyết minh của đoạn trích sẽ không cao nếu người viết không khéo chọn lựa, vận dụng và phối hợp các phương pháp thuyết minh như chú thích, phân loại, liệt kê, nêu ví dụ (điển hình),...

Bài tập 2

Để làm được bài tập này, HS cần phải :

– Tìm tòi, học hỏi để có những hiểu biết chuẩn xác, đầy đủ về một trong những nghề truyền thống của quê hương tới mức có thể giới thiệu, trình bày trước bạn bè quốc tế.

– Nắm vững nội dung và đối tượng thuyết minh để có thể chọn lựa và phối hợp những phương pháp thuyết minh thích hợp.

– Đọc kĩ phần *Đọc thêm* và các tài liệu tham khảo (nếu có) để học tập cách thức trình bày, giới thiệu và vận dụng phương pháp thuyết minh.